(Ir)relevant? De rol van het EHRM in interstatelijke, conflictgerelateerde zaken

Aurélie Van Baelen*

Waar Staten zich oorspronkelijk veelal onthielden van het opstarten van interstatelijke procedures voor het Europees Hof voor de Rechten van de Mens ('EHRM' of 'Hof'), is het aantal dergelijke zaken de recente jaren gestaag toegenomen. Niettegenstaande de feiten die aan de basis van deze zaken liggen uiteenlopend zijn, hebben de meeste interstatelijke klachten betrekking op vermeende mensenrechtenschendingen die hebben plaatsgevonden in de context van een internationaal gewapend conflict of gewapende bezetting van een gebied. Zo ook de meest recente interstatelijke zaak, waar het Hof zich moest buigen over het optreden van Rusland in Zuid-Ossetië en Abchazië. Aan de hand van *Georgië t. Rusland (II)*[1], bespreekt dit artikel de rol van het Hof in interstatelijke zaken die kaderen in een 'theatre of war'. Meer bepaald zoomt het artikel in op invloed van zulke zaken op mensenrechten, internationaal humanitair recht ('IHR') en de relatie tussen beide, alsook de mogelijke rol van het EHRM naar de toekomst toe.

Enkele cijfers

Op grond van artikel 33 van het Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden ('EVRM' of 'Verdrag') kunnen de Hoge Verdragsluitende Partijen elke niet-nakoming van het Verdrag door een andere verdragsstaat aanhangig maken bij het Hof.[2] Het aantal interstatelijke zaken dat het Hof tot nog toe heeft behandeld is echter veelal beperkt. Zeker in vergelijking met het aantal procedures die gevoerd werden in het kader van ermee gepaard gaande individuele klachten. Om dit met concrete cijfers te duiden: tot op heden heeft het Hof 15 interstatelijke zaken beslecht.[3] 7.529 individuele klachten waren evenwel met deze interstatelijke procedures gelinkt.

Het aantal interstatelijke klachten is de laatste jaren echter gestaag toegenomen. Sinds 2007 zijn er 17 interstatelijke klachten ingediend bij het Hof. Dit is hoger dan het totale aantal ingediend van 1956 tot 1997.[4] De meeste recente zaken hebben betrekking op gewapende conflicten die zich afgespeeld hebben, of zich nog steeds afspelen, in het theater van de Raad van Europa. Zeven zaken werden ingediend door Oekraïne tegen Rusland met betrekking tot de militaire acties van deze laatste in de Krim en Oost-Oekraïne.[5] Tussen 2007 en 2018, diende Georgië op zijn beurt vier zaken in tegen Rusland, gerelateerd aan het optreden van Rusland in Zuid-Ossetië en Abchazië.[6] Ook de Nederlandse overheid diende, samen met Oekraïne, een klacht in tegen Rusland, ditmaal met betrekking tot het neerhalen van vlucht MH17 van *Malaysia Airlines* Flight toen deze in 2014 over het oosten van Oekraïne vloog en de dood van 298 mensen als gevolg had.[7] Een andere zaak werd opgestart door Liechtenstein tegen Tsjechië aangaande de inbeslagname van eigendommen tijdens Wereldoorlog II.[8] In 2016 werden een aantal zaken opgestart door Slovenië tegen Kroatië.[9] Het merendeel van deze klachten had betrekking op de ontbinding van het voormalige Joegoslavië en de gruwelijke burgeroorlog die met deze ontbinding gepaard ging. Ten slotte hebben Armenië en Azerbeidzjan wederzijdse klachten ingediend na de heropflakkering van het – tot recentelijk – bevroren conflict in Nagorno-Karabach.[10] Armenië heeft een bijkomende klacht ingediend tegen Turkije

* Aurélie Van Baelen is onderzoeker verbonden aan het Human Rights Centre, Universiteit Gent.

1 EHRM 21 januari 2021, nr 38263/08, *Georgië t Rusland II*.
2 Artikel 33 Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, 1953.
3 EHRM, Inter-State Applications, https://www.echr.coe.int/Documents/InterState_applications_ENG.pdf (laatste update 23.02.2021).
4 *Idem*.
5 *Ibid 3*, nrs 20958/14, 38334/18, 49537/14, 8019/16, 43800/14,55855/18, 10691/21.
6 *Ibid 3*, nrs 13255/07, 38263/08, 61186/09, 39611/18.
7 *Ibid 3*, nr 28525/20.
8 *Ibid 3*, nr 35738/20.
9 *Ibid 3*, nr 54155/16.
10 *Ibid 3*, resp nrs. 42521/20 & 47319/20.

aangaande diens rol in hetzelfde conflict.[11]

Interstatelijke uitdagingen

De gestage groei van interstatelijke zaken voor het EHRM, brengt heel wat uitdagingen met zich mee. Medewerking van de betrokken staten verloopt veelal stroef. Ofwel wordt vrijwel elke medewerking geweigerd, ofwel wordt het Hof overstelpt met enorme hoeveelheden documenten en bewijsmateriaal.
Een interstatelijke zaak die zich afspeelt tegen een achtergrond van gewapend conflict voegt nog een extra graad van complexiteit toe. Complex wat betreft het vaststellen van de feiten en de juridische vraagstukken die voorgeschoteld worden, maar ook omtrent de politiek zeer gevoelige aangelegenheden. De vermeende mensenrechtenschendingen zijn voorts bijzonder omvangrijk. Ten slotte zorgen deze zaken ervoor dat het Hof zich hoe langer hoe meer begeeft in de 'onbekende wateren' van het internationaal humanitair recht (IHR).

Het EHRM en internationaal humanitair recht

Toen het EVRM werd opgetekend in 1950, werd verondersteld dat het Verdrag vooral zijn toepassing zou vinden in vredestijd.[12] Hoewel het niet werd uitgesloten dat het Verdrag ook gelding zou hebben ten tijde van gewapende conflicten, werd door de opstellers van het EVRM niet de nodige aandacht besteed aan de relatie tussen mensenrechten en internationaal humanitair recht.[13] Krachtens een strikte lezing van het EVRM, is het Hof is niet *rechtstreeks* bevoegd om internationaal humanitair recht toe te passen of te interpreteren.[14] Het kan zich dus niet uitspreken over mogelijke aansprakelijkheid van een staat voor schendingen van het IHR, noch individuen strafrechtelijk aansprakelijk stellen voor oorlogsmisdaden of ernstige schendingen van de Verdragen van Genève, de voornaamste bronnen van internationaal humanitair recht. Het Hof moet het EVRM wel 'zo goed als mogelijk in harmonie met de andere regels van internationaal recht waarvan het deel uitmaakt' interpreteren.[15] Het EHRM moet met andere woorden rekening houden met IHR.

Het Hof zelf heeft zich nooit uitgesproken over diens mate van (on)bevoegdheid wanneer het IHR betreft. Ook wanneer het gaat om het verduidelijken van de relatie tussen mensenrechten en internationaal humanitair recht, stelt het Hof zich opmerkelijk terughoudend op.[16] Terwijl dit geïnterpreteerd zou kunnen worden alsof er geen enkele relatie bestaat tussen beide rechtstakken, lijkt dit een zeer onwaarschijnlijke aanname. Beide rechtstakken beogen immers hetzelfde doel, namelijk het beschermen van menselijk leven en de menselijke waardigheid. Verder bestaat er een steeds groter wordende eensgezindheid over het feit dat beide rechtstakken van toepassing zijn op gewapende conflicten, en dat de rechtstakken tot op een zeker niveau onderling afhankelijk zijn.[17] De algemene houding van het Hof, die erin bestaat zich zoveel als mogelijk terughoudend op te stellen en zelfs waar mogelijk enige expliciete verwijzing naar IHR te vermijden, wordt dan ook door menig auteur als problematisch gezien.[18] Zijn terughoudende houding verandert immers niets aan het feit dat het Hof hoe langer hoe meer in aanraking komt met conflictgerelateerde vraagstukken. De auteurs zijn dan ook bezorgd dat het EHRM een verdere fragmentatie van het internationaal recht in de hand zal werken door vage of zelfs tegenstrijdige uitspraken. Zij menen dat het Hof vanuit zijn 'ivoren toren' de ogen sluit voor een meer veelzijdige en complexe realiteit door het halsstarrig toepassen en interpreteren van één van beide rechtstakken op een kunstmatige wijze.

De recente uitspraak van het Hof in *Georgië t. Rusland (II)* maakt deze bezorgdheden concreter.

Georgië t. Rusland (II)

In *Georgië t. Rusland (II)* diende het Hof zich te buigen over het militaire optreden van Rusland in Zuid-Ossetië en Abchazië in de periode van 8-12 augustus 2008, de daaropvolgende Russische

11 *Ibid 3*, nr 43517/20.
12 A, Gioia, "The Role of the European Court of Human Right in Monitoring Compliance with Humanitarian Law in Armed Conflict" in O, Ben-Naftali (ed), *International Humanitarian Law and International Human Rights Law*, OUP, 2011, 202.
13 *Idem*.
14 S, Hartridge, "The European Court of Human Rights' Engagement with International Humanitarian Law", in D, Jinks et al (eds), *Applying International Humanitarian Law in Judicial and Quasi-Judicial Bodies*, Springer, 2014, 259; I, Risini, *The Inter-State Application under the European Convention of Human Rights*, Brill-Nijhoff, 2018, 259.
15 Y, Haeck, *Procederen voor het Europees Hof voor de Rechten van de Mens*, Intersentia 2009, 106.
16 Hartridge 2018, 259.
17 Zie Hartridge 2018; Kolb, R en Gaggioli, G, *Research Handbook on Human Rights and Humanitarian Law*, EE, 2013, 704p; Margalit, A, "Recent trends in the application of Human Rights and Humanitarian Law", Journ Intl Hum LS 2016, 170; Moeckli, D et al (eds), *International Human Rights Law*, OUP, 2018, 644p.
18 Hartridge 2018; Risini 2018; Gioia 2011.

bezetting van deze regio's en de vermeende mensenrechtenschendingen waaraan Rusland zich gedurende deze militaire operatie en de bezetting schuldig heeft gemaakt. De zaak, en wellicht meer nog, de uitspraak van het Hof, is complex. Zonder deze complexiteit onnodig te extrapoleren naar onderhavig artikel, is het noodzakelijk een aantal cruciale aspecten nader toe te lichten.

Actieve fase vs. bezettingsfase

Hét centrale element, dat klaarblijkelijk vorm heeft gegeven aan de hele uitspraak, is het tijdsverloop van het conflict. Het Hof heeft namelijk een zeer strikt (en zeer gekunsteld) onderscheid gemaakt tussen de vijf dagen durende 'actieve fase' van het conflict – het heetst van de strijd, zeg maar – en de daaropvolgende fase van militaire bezetting van Zuid-Ossetië en Abchazië. Wat deze laatste fase betreft, was het Hof van oordeel dat Rusland effectieve controle uitoefende over de regio, en bijgevolg de regio bezette. De controle werd rechtstreeks uitgeoefend door Russische troepen en onrechtstreeks door gewapende groeperingen die onder Russisch bevel stonden. Kortom, na 12 augustus 2008 ressorteerden Zuid-Ossetië en Abchazië onder de rechtsmacht van Rusland.

Het is wat de actieve fase van het conflict betreft, wanneer de strijd gedurende vijf dagen in alle hevigheid woedde, dat de uitspraak van het Hof het nodige wenkbrauwengefrons veroorzaakt. Hierover oordeelde het Hof immers dat er geen sprake was van effectieve controle uitgeoefend door Rusland over het gebied (cfr. ruimtelijk jurisdictiemodel), noch controle of autoriteit van de Russische legereenheden over de individuele slachtoffers (cfr. persoonlijk jurisdictiemodel):

> *"126. In that connection it can be considered from the outset that in the event of military operations – including, for example, armed attacks, bombing or shelling – carried out during an international armed conflict one cannot generally speak of "effective control" over an area. The very reality of armed confrontation and fighting between enemy military forces seeking to establish control over an area in a context of chaos means that there is no control over an area. This is also true in the present case, given that the majority of the fighting took place in areas which were previously under Georgian control."*

Bijgevolg was er tussen 8 en 12 augustus 2008 geen sprake van rechtsmacht in hoofde van Rusland met betrekking tot de vermeende schendingen van het recht op leven door het gebruik van dodelijk geweld, aldus het Hof. Het wordt helemaal mooi wanneer het Hof tot het besluit komt dat Rusland zich wél schuldig heeft gemaakt aan schendingen van het EVRM ten aanzien van de personen die tijdens de actieve fase van het conflict gevangengenomen werden en onderworpen werden aan onmenselijke behandelingen. Én dat Rusland evenwel verantwoordelijk was voor het verrichten van onderzoek naar vermeende mensenrechtenschendingen die mogelijk plaatsgevonden hebben tijdens de actieve fase. Dit ondanks het eerdere besluit dat Rusland geen rechtsmacht uitoefende. Met andere woorden: de chaos is compleet.

Golf van kritiek

Deze omstreden, en reeds fel becommentarieerde[19] uitspraak van het Hof, is problematisch in tal van opzichten. Vooreerst blijven ontzettend veel slachtoffers van de actieve fase van het conflict in de kou staan. Het Hof geeft – haast verontschuldigend – toe dat deze fase van het conflict grotendeels beheerst wordt door een andere rechtstak. Hoewel dit niet geheel onjuist is, sluit de ene rechtstak de andere niet uit. Voorts bestaan er geen juridische middelen voor individuele slachtoffers om op een andere manier internationaal humanitair recht af te dwingen.[20] Dit brengt ons meteen tot het volgende problematische aspect.

Deze uitspraak gaat lijnrecht in tegen een algemene trend waarbij wordt aangenomen dat zowel mensenrechten als internationaal humanitair

19 Zie M, Milanovic, "Georgia v Russia No. 2: The European Court's Resurrection of Bankovic in the Contexts of Chaos", *EJIL* 2021, https://www.ejiltalk.org/georgia-v-russia-no-2-the-european-courts-resurrection-of-bankovic-in-the-contexts-of-chaos/; A, Moiseieva, "The ECtHR in Georgia v. Russia – A Farewell to Arms? The Effect of the Court's Judgment on the Conflict in Eastern Ukraine", *EJIL* 2021, https://www.ejiltalk.org/the-ecthr-in-georgia-v-russia-a-farewell-to-arms-the-effects-of-the-courts-judgment-on-the-conflict-in-eastern-ukraine/; J, Gavron en P, Leach, "Damage control after Georgia v. Russia (II) – holding States responsible for human rights violations during armed conflict", *Strasbourg Observers* 2021, https://strasbourgobservers.com/2021/02/08/damage-control-after-georgia-v-russia-ii-holding-states-responsible-for-human-rights-violations-during-armed-conflict/; H, Duffy, "Georgia v. Russia: Jurisdiction, Chaos and Conflict at the European Court of Human Rights", *Just Security* 2021, https://www.justsecurity.org/74465/georgia-v-russia-jurisdiction-chaos-and-conflict-at-the-european-court-of-human-rights/; I, Risini, "Human Rights in the Line of Fire", *Verfassungsblog* 2021, https://verfassungsblog.de/human-rights-in-the-line-of-fire/; K, Dzehtsiarou, "The Judgment of Solomon that went wrong: Georgia v. Russia (II) by the European Court of Human Rights", Völkerrechtsblog 2021, https://voelkerrechtsblog.org/the-judgement-of-solomon-that-went-wrong-georgia-v-russia-ii-by-the-european-court-of-human-rights/, http://www.astrid-online.it/static/upload/2511/251120-non-paper-pacto-migratorio.pdf.

20 De Hert, P *et al*, *Convergences and divergences between international human rights law, international humanitarian law and international criminal law*, Intersentia, 2018, 289p.

recht complementair van toepassing zijn tijdens gewapende conflicten, teneinde zoveel mogelijk bescherming te bieden aan de slachtoffers.[21] Het Hof ontkent dit overigens niet. Men zou kunnen stellen dat het Hof deze trend zelfs erkent door expliciet te bevestigen dat het EVRM in harmonie met internationaal humanitair recht geïnterpreteerd moet worden en nog door te verwijzen naar principes van IHR doorheen de uitspraak.[22] Tegelijkertijd kan men maar moeilijk verdedigen dat deze loutere erkenning ook maar enige genoegdoening voor de slachtoffers brengt. Enkele rechters konden zich eveneens maar moeilijk verenigen met het heruitgevonden 'evenwicht' tussen IHR en mensenrechten in *Georgië t. Rusland (II)*.

Rechters Yudkivska, Pinto de Albuquerque, Wojtyczek, Lemmens en Chanturia[23], stellen dat de rechtsmacht van een staat tijdens een gewapend conflict beperkt is, maar niet onbestaande. Zij betreuren dan ook ten zeerste het feit dat het Hof het bestaan van rechtsmacht volledig ontkent en zo de reikwijdte van het EVRM uitermate inperkt in omstandigheden waar mensenrechten net uiterst kwetsbaar zijn. Met name rechter Lemmens uit zeer pertinente kritiek aan het adres van het Hof. Zo betreurt hij de 'heropleving' van het arrest *Bankovic*[24] en wijst op andere, recentere rechtspraak waar het EHRM wel degelijk aanvaardde dat er sprake was van gezag en controle – en dus rechtsmacht – wanneer overheidsfunctionarissen fysiek geweld gebruiken tegen individuen. In navolging van rechter Chanturia, aanvaardt ook rechter Lemmens niet dat actieve vijandigheden een geldig excuus vormen om extraterritoriale rechtsmacht te ontkennen. Rechter Lemmens wijst verder op het arbitraire onderscheid tussen bombardementen en geïsoleerde gewelddaden met een bepaalde mate van nabijheid, want, zo stelt hij, vanuit het standpunt van de slachtoffers en hun rechten, bestaat er geen onderscheid. Hij wijst er verder op dat bepaalde uitspraken van het Hof dermate vaag zijn, dat het onduidelijk is of de meerderheid suggereert dat er sprake is van een gebrek aan juridische grondslag om oorlogsdaden te evalueren in het kader van een internationaal gewapend conflict, of dat praktische moeilijkheden om bewijs te verzamelen, aanleiding geven tot de niet-toepasselijkheid van de verdragsbepalingen. Wat de correcte interpretatie ook mag zijn, hij noemt de uitspraken van het Hof 'verontrustend'. Samengevat, rechter Lemmens is de mening toegedaan dat de slachtoffers van de militaire operatie, gevallen tijdens de actieve fase van het conflict wel degelijk onder de rechtsmacht van de Russische Federatie ressorteerden.

Vervolgens is het onbegrijpelijk dat het EHRM tot zijn conclusies is gekomen in een zaak waarbij de feiten zich afspeelden op het territorium van een verdragsstaat. Kortom, zouden de vermeende mensenrechtenschendingen hebben plaatsgevonden buiten een oorlogstheater, dan was het EVRM onverkort van toepassing. Wetende dat het Hof zich vroeger reeds heeft uitgesproken met betrekking tot slachtoffers van vuurgevechten[25] of luchtaanvallen[26] tijdens een niet-internationaal gewapend conflict op het grondgebied van hun eigen staat, en schendingen van het EVRM heeft vastgesteld, lijkt deze uitspraak volstrekt arbitrair.

> *"141. However, having regard in particular to the large number of alleged victims and contested incidents, the magnitude of the evidence produced, the difficulty in establishing the relevant circumstances and the fact that such situations are predominantly regulated by legal norms other than those of the Convention(specifically, international humanitarian law or the law of armed conflict), the Court considers that it is not in a position to develop its case-law beyond the understanding of the notion of "jurisdiction" as established to date.*
> *142. If, as in the present case, the Court is to be entrusted with the task of assessing acts of war and active hostilities in the context of an* ***international armed conflict*** *outside of the territory of a respondent State, it must be for the Contracting Parties to provide the necessary legal basis for such a task."*

Ook het strikte onderscheid tussen de actieve fase van het conflict en de daaropvolgende bezettingsfase is zo rigide en zo gemaakt, dat het bijna lachwekkend is, mocht dit geen gevolgen met zich meedragen voor zo vele tientallen slachtoffers.

Ten slotte doet deze uitspraak ontelbare vragen rijzen: Wat bedoelt het Hof met deze uitspraak? Dat het Verdrag per definitie niet van toepassing is tijdens een gewapend conflict? En wat is de impact van deze uitspraak voor de honderden, zelfs

21 Zie Milanovic 2021; A, Moiseieva, "The ECtHR in Georgia v. Russia – A Farewell to Arms? The Effect of the Court's Judgment on the Conflict in Eastern Ukraine", EJIL 2021, https://www.ejiltalk.org/the-ecthr-in-georgia-v-russia-a-farewell-to-arms-the-effects-of-the-courts-judgment-on-the-conflict-in-eastern-ukraine/ ; Margalit 2016.
22 Gavron en Leach 2021.
23 In de volgende samenstelling: Rechters Yudkivska, Pinto de Albuquerque en Chanturia; Rechters Wojtyczek, Lemmens en Chanturia.
24 EHRM 12 december 2001, nr 55207/99, *Bankovic ea t België ea*.
25 EHRM 24 februari 2005, nr 57950/00, *Isayeva t Rusland*.
26 EHRM 29 maart 2011, nr 23445/03, *Esmukhambetov ea t Rusland*.

duizenden individuele klachten die hangende zijn omtrent ditzelfde conflict? En wat zullen de gevolgen zijn voor toekomstige, al dan niet reeds aanhangig gemaakte, interstatelijke zaken die betrekking hebben op andere gewapende conflicten waarbij er wellicht geen sprake is van een bezetting? Wat met zaken in het algemeen die zich afspelen in een 'theatre of conflict'?[27]

Nood aan hervorming?

"the Court is … not equipped to deal with large scale abuses of human rights. It cannot settle war-like conflicts between States."[28]

Hoewel er al langer stemmen opgaan voor het doorvoeren van structurele veranderingen bij het EHRM, met name wanneer het gaat over interstatelijke, al dan niet conflictgerelateerde zaken en conflictgerelateerde zaken in het algemeen, illustreert Georgië t. Rusland hoe hoog de nood is voor een andere en betere aanpak.[29]

Tijdens een conferentie in Kopenhagen in 2018, werden er voor het eerst concrete voorstellen op tafel gelegd om de behandeling van interstatelijke zaken te verbeteren en deze vooral sneller te laten verlopen.[30] Zo werd geopperd om getuigen- en expertenverhoren te houden in Strasbourg, documenten vertaald te laten bezorgen door de betrokken staten, de ontvankelijkheidbeslissing en de beslissing ten gronde samen te voegen, en interstatelijke zaken sneller door te verwijzen naar de Grote Kamer.[31] Daarnaast moet er duidelijkheid komen over de relatie tussen interstatelijke zaken en gerelateerde individuele zaken.[32] En dan vooral omtrent de impact van uitspraken in interstatelijke zaken op de aanhangige individuele uitspraken wanneer interstatelijke zaken met voorrang behandeld worden. Eén mogelijkheid zou erin bestaan om een select aantal individuele, 'representatieve' zaken tegelijk met de interstatelijke zaak te behandelen, zodat het Hof ook beroep kan doen op de argumenten en het bewijs van de individuele zaak.[33] Structurele hervormingen zijn echter niet het enige wat aan de orde is. Wanneer het nog relevant wil blijven, zal het Hof ook inhoudelijk het geweer van schouder moeten veranderen wanneer het geconfronteerd wordt met (interstatelijke) zaken die zich afspelen in het kader van een gewapend conflict, of het nu een niet-internationaal dan wel een internationaal conflict betreft. Zeker wanneer de huidige trend erop wijst dat dit soort zaken hoe langer hoe meer aanhangig gemaakt zullen worden bij het EHRM. Gelet op de storm aan kritiek die *Georgië t. Rusland* heeft uitgelokt, maar bovenal gelet op de duizenden slachtoffers die door deze uitspraak in de kou blijven staan, kan het zich niet veroorloven om zich nog langer afzijdig te houden. De terughoudendheid van het Hof om zich uit te spreken over conflicten die plaatsvinden tussen verdragsstaten heeft ongetwijfeld ook veel te maken met de politieke gevoeligheid van zulke kwesties: *"The Court – or at least this split constellation of the Court, fearful of political backlash – sees such cases dealing with armed conflict as an existential danger, which it wants to avoid dealing with as much as it is possible to do so".*[34] Het zou daarom eveneens een positieve ontwikkeling zijn, mochten andere verdragsstaten tussenkomen en hun duidelijke steun laten blijken. Per slot van rekening vormt "armed conflict between member States of the Council of Europe 'a moment when European states should come together to invoke the inter-state process in Strasbourg'"[35]

Conclusie

De mogelijkheid om interstatelijke zaken te laten beslechten door het Hof is niet ten dode opgeschreven. Er is echter wel nood aan de nodige structurele veranderingen, alsook een verandering in de houding van het Hof ten opzichte van internationaal humanitair recht. Enkel dan kan het Hof zijn geloofwaardigheid behouden. Immers, hoewel de houding van het Hof enigszins te begrijpen valt, ondermijnt het tevens de bescherming van mensenrechten tijdens gewapende conflicten. Men kan zich dus de vraag stellen of de complexiteit en de omvang van deze zaken wel opwegen tegenover de duizenden slachtoffers die door zulke uitspraken in de kou blijven staan.

27 Zie ook Milanovic 2021; dissenting opinion van rechter Paul Lemmens in *Georgië t Rusland II*.
28 Erik Fribergh, griffier bij het EHRM in CDDH, *Committee of Experts on the Reform of the Court*, Strasbourg, 2014, https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680470752.
29 Zie P, Leach, "On Inter-State Litigation and Armed Conflict Cases in Strasbourg", *ECHR L Rev* 2021, 14; Risini 2018.
30 CCDH, *Proposals for a more efficient processing of inter-State cases*, 2019, Strasbourg, https://rm.coe.int/steering-committee-for-human-rights-cddh-proposals-for-a-more-efficien/168094e6e1.
31 *Idem*.
32 Zie Risini 2018; Leach 2021.
33 Leach 2021, 32.
34 Milanovic 2021.
35 Philip Leach in Risini 2018, 159